

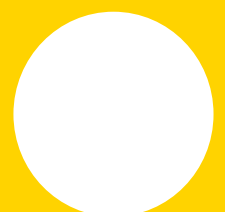
MECHELEN
MINDERBROEDERSGANG
2011/272
WP 1
VL 2
SP 44

Nieuwsbrief 19

Het archeologisch onderzoek van het Minderbroedersklooster 2011-2012

Interview met Anneleen Torfs
Archeologisch Mechelen te boek
Arresthuis / Kazerne Dossin
Stompaertshoek

Tijdens de opgravingen in 1936-1937

Een kwestie van voortschrijdend inzicht

Archeologisch onderzoek aan de Minderbroedersgang

In augustus en september 2011 werd door archeologen Vanessa Vander Ginst en Maarten Smeets van Studiebureau Archeologie een kleine opgraving uitgevoerd achter het koor van de voormalige kloosterkerk aan de Minderbroedersgang. Het onderzoek gebeurde op vraag van de stad Mechelen. Aanleiding was de heraanleg van het openbaar domein. In twee fasen werd een circa 140m² grote, L-vormige opgravingsput aangelegd.

De site van het voormalige minderbroedersklooster, waar vandaag het Cultuurcentrum Mechelen en de Academie voor Beeldende Kunsten gevestigd zijn, kreeg de afgelopen decennia heel wat archeologen over de vloer. Het laatste bezoek dateert van vorige zomer.

Even een kort historisch overzicht van de minderbroeders in Mechelen. In 1228, slechts twee jaar na zijn dood werd Franciscus van Assisi heilig verklaard. Al snel werden door zijn volgelingen, de zogenaamde minderbroeders of *fratres minores*, her en der in Europa kloosters gesticht. Het Mechelse klooster kwam er in 1231-1233, mede op initiatief van Wouter IV Berthout, heer van Mechelen (*1243). In 1304 werd er een nieuwe stenen kerk gebouwd. In 1566 werd deze kerk verwoest

door de beeldenstormers en in 1580 door Engelse militairen. In 1606-1610 werd de huidige kerk gebouwd. Op het eind van de 18de eeuw werd het klooster afgeschaft en deels gesloopt. De kerk werd ingericht als hooimagazijn. In 1863 werd een nieuw minderbroederklooster opgericht op de terreinen van het vroegere klooster van de ongeschoeide karmelieten in de Karmelietenstraat, aan de overkant van de Dijle.

Het habijt van de minderbroeders

In werkput 2 liggen de skeletten anders georiënteerd

De resten van de Portiunculakapel in 1989

De eerste archeologische interventies op het terrein van het voormalige minderbroedersklooster dateren al van de jaren 30 van de vorige eeuw. In 1936 en 1937 werden door Vaast Steurs en Max Winders (deze laatste speelt trouwens ook een rol in het verhaal van het in 1934 gestolen paneel van de Rechtvaardige Rechters) opgravingen verricht in de kerk. Toen al dacht men de stoffelijke resten te hebben gevonden van Margareta van York, die in 1503 in de minderbroederskerk werd begraven. In 1955 werd bij toeval een loden kist gevonden met daarin skeletonderdelen van een vrouw, aldus de bevindingen van dr. François Twiesselmann. Ook hier werd geopperd dat het mogelijk de resten van de derde vrouw van Karel de Stoute betrof. Ondanks herhaalde pogingen, in 2005 zelfs met behulp van oud-DNA-onderzoek, kon deze hypothese echter nooit bevestigd noch ontkracht worden.

Uit de onderzoeken van Steurs en Winders zou gebleken zijn dat de 14de-eeuwse kerk kleiner was en wat verder naar het zuiden stond in vergelijking met de 17de-eeuwse. Deze bevindingen werden echter tegengesproken door de resultaten van het archeologisch onderzoek dat in 1984 gestart was door de Mechelse Vereniging voor Archeologie (MVA). Uit het onderzoek van de MVA bleek dat het huidige kerkgebouw was opgetrokken bovenop de resten van

zijn 14de-eeuwse voorganger. Tijdens de opgraving werden in het koor ook verschillende grafkelders aangetroffen, verdeeld over twee niveaus. Het bovenste niveau betrof voornamelijk 17de- en 18de-eeuwse kelders. Het onderste niveau bestond uit grafkelders uit de 14de en vroege 15de eeuw. Hier werd ook een fragment van een vroeg-gotische sculptuur in Doornikse kalksteen aangetroffen, mogelijk een stuk van het grafmonument van Wouter IV Berthout. Als stichter genoot deze immers het voorrecht om in de kloosterkerk begraven te worden.

In 1989 werd door de MVA een opgraving uitgevoerd achter het kerkkoor. Daarbij kwamen resten van de zogenaamde Portiunculakapel aan het licht. De naam verwijst naar een kapel in de buurt van Assisi waar Franciscus regelmatig ging medite-

ren. Telkens wanneer men in de kapel ging bidden, kon men een volle aflat verdienen. Aan veel minderbroederskloosters werd op termijn een dergelijke kapel toegevoegd, bijvoorbeeld in Leuven waar de kapel net als in Mechelen tegen het kerkkoor was aangebouwd. Het onderzoek van de MVA bracht twee structuren aan het licht: een kleinere polygonale uitbouw, omsloten door een grotere polygonale structuur. De kleinste structuur werd door de onderzoekers geïdentificeerd als de funderingsresten van de eerste Portiunculakapel, gebouwd in 1606-1610, de grootste als de resten van een in 1750 heropgebouwde Portiunculakapel, ter vervanging van de eerste.

Meer dan 20 jaar later werden de resten van de Portiunculakapel opnieuw blootgelegd door de archeologen van Studiebureau Archeolo-

De Portiunculakapel revisited in 2011

De schedel met hakspeer uit graf 16

De resten van graf 16 in werkput 1

gie. Zij kwamen wat de identificatie van de structuren betreft evenwel tot een iets andere conclusie. In de mortel waarmee de grootste van beide structuren was opgebouwd, vonden ze immers een munt uit de regeerperiode van Albrecht en Isabella (1598-1621). Dat zou dus kunnen betekenen dat de grotere structuur deel uitmaakt van de eerste, vroeg-17de-eeuwse Portiunculakapel. De kleinere structuur kon vooralsnog niet worden gedateerd, maar is volgens de onderzoekers mogelijk een restant van een ouder kerkkoor. Zou het kunnen dat we hier te maken hebben met resten van de 14de-eeuwse of misschien zelfs van een nog oudere, 13de-eeuwse kerk?

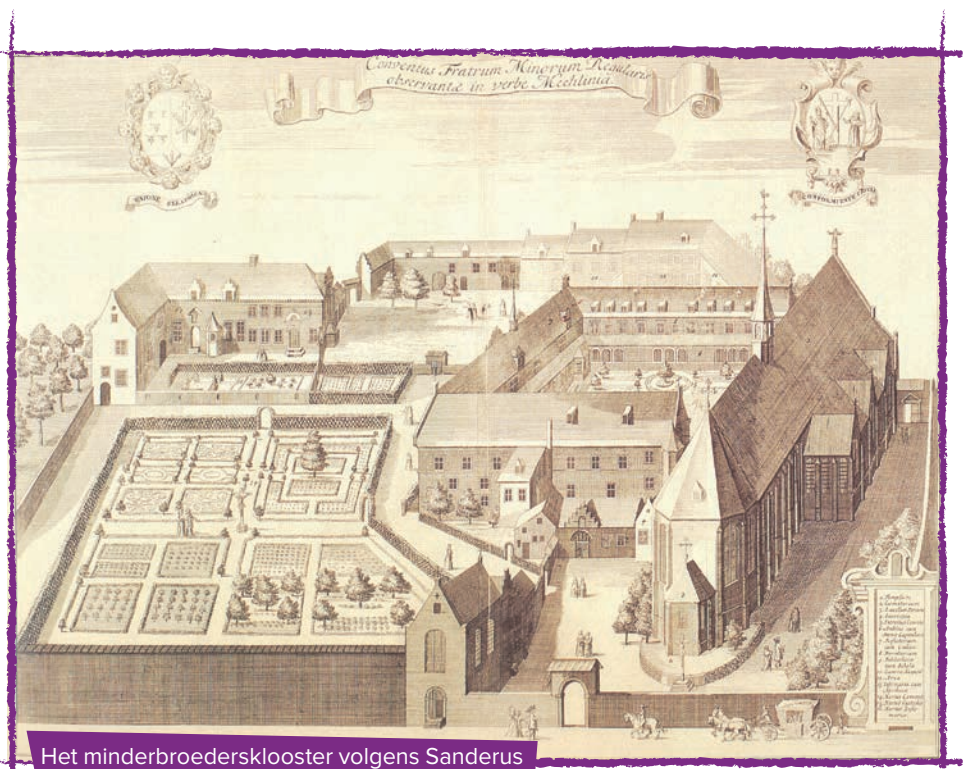
Een van de belangrijkste argumenten om hier voorafgaand aan de heraanleg van het openbaar domein een onderzoek te laten plaatsvinden, was de aanduiding van een *caemiterium* of kerkhof ten oosten van de kerk op een gravure van Antonius Sanderus uit 1659. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat bij het onderzoek een aantal skeletten aan het licht kwamen, 20 om precies te zijn. Elf daarvan werden verder onderzocht door fysisch antropologe Lisette Kootker. Het blijkt te gaan om volwassenen, zowel mannen als vrouwen. Ze vertonen uiteenlopende letsels zoals breuken, infecties en vergroeiingen. De schedel van het skelet uit graf 16, vermoedelijk dat

van een oudere man, vertoont een lang hakspeer, toegebracht met een zeer scherp voorwerp. Wellicht is dit individu dus door geweld om het leven gekomen.

Het skelet uit graf 16 is vooralsnog het enige skelet uit deze opgraving dat door middel van C14-onderzoek gedateerd werd. Hij zou volgens de resultaten van het onderzoek overleden zijn in de tweede helft van de 11de of in de 12de eeuw en dateert dus van vóór de komst van de minderbroeders. Ter vergelijking: de skeletten die in 2005-2006 door de stedelijke dienst Archeologie ter hoogte van de noordelijke en westelijke pandgang werden opgegraven, dateren alle van na de oprichting van het kloos-

ter (nieuwsbrief 9). Qua datering sluit het skelet uit graf 16 eerder aan bij de oudste skeletten van het Sint-Romboutskerkhof.

Wat vooral dit laatste betekent voor de stadsgeschiedenis en de historische topografie van Mechelen, zal verder onderzoek moeten uitwijzen. Voor begin 2013 is er alvast nog een kleine opgraving gepland in het kader van het renovatie- en nieuwbouwproject voor figurentheater De Maan. Wordt dus zeker vervolgd!

Het minderbroedersklooster volgens Sanderus

Interview met Anneleen Torfs

Alles voor de wetenschap

Vrijwilligers, je vindt ze overal en je hebt ze in allerlei soorten en maten. Ook bij de stedelijke dienst Archeologie kan je ze tegen het lijf lopen. Neem nu Anneleen Torfs: jong, gedreven en dol op eeuwenoude skeletten. Hoe dat laatste komt, vertelt ze je graag zelf.

Na middelbare school te hebben gelopen aan het Mechelse Sint-Romboutscollege, besloot Anneleen om Biomedische Wetenschappen te gaan studeren aan de KU Leuven. Nochtans wist ze toen al dat haar passie elders lag.

Anneleen: “Als tiener las ik de boeken van Kathy Reichs en Patricia Cornwell. Ik was enorm geboeid door de manier waarop forensisch onderzoek kan helpen bij het oplossen van misdaden. Ik ben in eerste instantie Biomedische Wetenschappen gaan studeren omdat een dergelijk diploma tenminste de nodige werkzekerheid biedt. Maar nadat ik mijn studies met succes had afgerond, besloot ik om alsnog een opleiding forensische en biologische antropologie te gaan volgen aan Bournemouth University in het Verenigd Koninkrijk, waar ik in 2007 afstudeerde.”

Maar momenteel werk je niet als fysisch antropoloog?

“Nee, het is nu eenmaal erg moeilijk om als fysisch antropoloog aan de bak te komen, zeker in Vlaanderen. Ik ben, eerder toevallig, terechtgekomen bij het transplantatielabo (HILA) van Rode Kruis Vlaanderen. Dat is gevestigd hier in Mechelen in

de Zeutestraat. Ik sta er tegenwoordig in voor de kwaliteitscontrole en ben vooral bezig met het opvolgen van de verschillende processen en het oplossen van problemen. Dat is wat mijn huidige job en het werk van een fysisch antropoloog gemeen hebben, de uitdaging om alle puzzelstukjes in elkaar te laten passen.”

Waarom ben je daarnaast vrijwilligerswerk gaan doen?

“In eerste instantie om mijn kennis te onderhouden. Want hoe graag ik mijn huidige job ook doe, ik wil natuurlijk nog altijd als fysisch antropoloog aan de slag. En het helpt als je bij een sollicitatie kan aantonen dat je al wat ervaring hebt opgebouwd.”

Als vrijwilliger onderzoekt Anneleen de bijna 200 skeletten die in 2005-2006 door de stedelijke dienst Archeologie werden opgegraven op de site van het Mechelse minderbroederklooster (nieuwsbrief 9). Elk skelet wordt grondig bestudeerd.

Anneleen: “Eerst wordt een skelet gewassen zodat eventuele anomalieën op het bot goed zichtbaar zijn. Vervolgens wordt het skelet anatomisch opengelegd en wordt een inventaris opgemaakt van de aanwezige en ontbrekende skele-

Anneleen toont een schedel waaraan nog wat haar zit

tonderdelen. Dan wordt geslacht, leeftijd en gestalte bepaald en gezocht naar mogelijke letsels en pathologische afwijkingen. Tijdens het onderzoek worden de nodige foto's gemaakt om alles zo goed mogelijk te documenteren. Ook wordt een aantal metingen op het bekken uitgevoerd, op vraag van een oud-studiegenoot die een nieuwe, kwantificeerbare methode wil ontwikkelen voor geslachtsbepaling.”

Hoeveel van je vrije tijd spendeer je aan dit onderzoek?

“Helaas, veel minder dan ik had gehoopt. Ik ben er ongeveer een jaar geleden mee begonnen en aanvankelijk dacht ik er elke maand een weekend mee bezig te kunnen zijn. Maar ik heb nog andere projecten lopen die elk een deel van mijn vrije tijd opsorpen. Zo breng ik bijvoorbeeld elk jaar twee weken door in het plaatsje Hythe in het Engelse graafschap Kent. Samen met een aantal andere vrijwilligers bestudeer ik er de schedels die bewaard worden in de crypte van de Sint-Leonar-

duskerk. Het is trouwens een van de weinige knekelhuizen die toegankelijk zijn voor het publiek.”

Hoe ver sta je met je onderzoek in Mechelen?

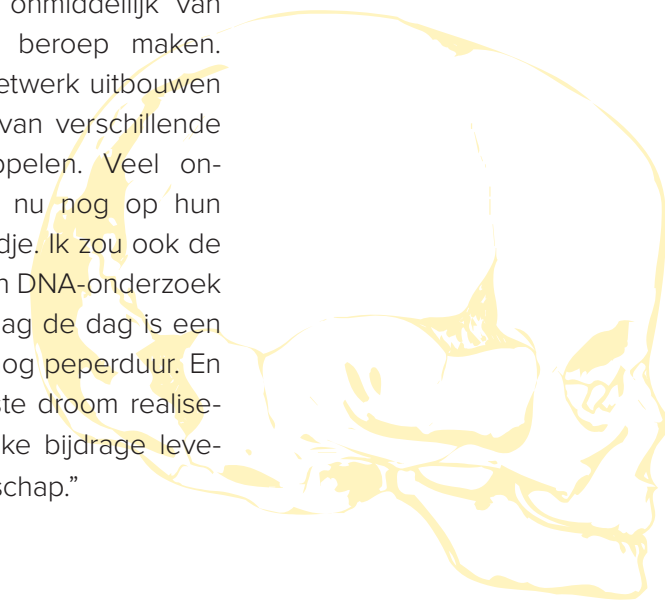
“18 skeletten heb ik ondertussen al grondig bekeken, ongeveer een tiende van de collectie. Een aantal behoren duidelijk tot het vrouwelijke geslacht, dus het gaat niet enkel om minderbroeders. Kinderen komen niet voor in deze collectie, in tegenstelling tot het Sint-Romboutskerkhof (waar circa een op vier onvolwassen bleek, nvdr). En ik heb ook al enkele interessante letsels gezien, bijvoorbeeld een geval met DISH, ook wel ziekte van Forestier of kloosterziekte genoemd. Maar laten we nog even wachten tot ik de rest heb onderzocht alvorens conclusies te trekken.”

Het is niet zo vanzelfsprekend dat er voor fysisch antropologisch onderzoek wordt uitgetrokken. Bovendien kan de kostprijs aardig oplopen, zeker als het onderzoek gepaard gaat met allerlei hoogtechnologische analyses.

Anneleen: “Als geld geen probleem was, dan zou ik onmiddellijk van mijn hobby mijn beroep maken. Dan zou ik mijn netwerk uitbouwen en de resultaten van verschillende onderzoeken koppelen. Veel onderzoekers zitten nu nog op hun eigen kleine eilandje. Ik zou ook de mogelijkheden van DNA-onderzoek verkennen. Vandaag de dag is een DNA-onderzoek nog peperduur. En ik zou mijn grootste droom realiseren: een belangrijke bijdrage leveren aan de wetenschap.”

Ook zin gekregen om als vrijwilliger aan de slag te gaan bij de stedelijke dienst Archeologie?

Stuur dan een berichtje naar archeologie@mechelen.be of bel het nummer 015 29 77 37 en informeer naar de mogelijkheden en voorwaarden.

Archeologisch onderzoek Stompaertshoek

Even meegeven dat de stedelijke dienst Archeologie van 3 september tot 16 november 2012 opgravingen verricht aan de Stompaertshoek. Aanleiding voor het onderzoek is de uitbreiding van het politiecommissariaat met onder meer een ondergrondse parkeergarage. Het terrein ligt nog net binnen de 13de-eeuwse stadsomwalling. Volgens historische bronnen houdt de site verband met de laatmiddeleeuwse lakennijverheid (lakenramen, vollers, ververs, wevers, ...).

Na de middeleeuwen, tot en met de 19de - 20ste eeuw deden de terreinen dienst als bleekweide voor linnen. Eerder dit jaar werden ter voorbereiding van de opgraving al twee proefputten gegraven.

De resultaten van het onderzoek vind je in een volgende nieuwsbrief.

Maria van Aken

Manneken pis

Archeologisch Mechelen te boek

In een aantal recente publicaties blijkt archeologisch Mechelen prominent aanwezig. Zo verscheen eerder dit jaar **HEILIG EN PROFAAN 3**, een uitgave van de Stichting Middeleeuwse Religieuze en Profane Insignes. In dit boek passeren meer dan 1300 laatmiddeleeuwse insignes de revue, waaronder vier exemplaren die de afgelopen jaren gevonden werden bij archeologisch onderzoek in Mechelen. Twee van de vier waren eerder al te zien in onze nieuwsbrieven 8 en 17. Voor de twee andere insignes, beide gevonden op de site Ganzendries, is het de eerste keer dat ze worden gepubliceerd: een pelgrimsinsigne van Maria van Aken en een pelgrimsinsigne van Sint-Servaas.

Dit jaar nog verschijnt deel XIV in de reeks **TROUVAILLES ET TRÉSORS MONÉTAIRES EN BELGIQUE** van de hand van Jean-Luc Dengis. Het boek geeft een mooi overzicht van munten uit de periode van de klassieke oudheid tot 1794 die gevonden werden in de provincie Antwerpen. Tussen de meer dan 9000 munten zitten er maar liefst 551 die afkomstig zijn van de opgraving op het Sint-Romboutskerkhof. Eén siert zelfs de omslag van dit indrukwekkende naslagwerk: een halve groot van Jan van Beieren (1418-1425), bijgenaamd Jan zonder Genade. De munt wordt ook voetdrager genoemd, naar de afgebeelde arend met aan iedere klauw (voet) een wapenschild.

Wordt begin 2013 verwacht: aflevering 6 van **OPGETEKEND VERLEDEN**, het jaarboek van de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie (MVSA). Net als bij de vorige boeken in de reeks ligt de nadruk op het archeologisch onderzoek in en de vondsten uit de Mechelse binnenstad. Zo zijn er de opgravingen van de MVSA in enkele panden op de Veemarkt en een overzicht van de werkzaamheden van de stedelijke dienst Archeologie in 2009-2011. Daarnaast zijn er ook bijdragen over een collectie glazen (wijn)flessen, 'manneken pis', aardewerk afkomstig uit de opgraving op de Grote Markt en porseleinen bierstoppen van verschillende prospecties.

Tot slot moet toch nog maar even het boek **DE OUDSTE RONDE VAN VLAANDEREN: EEN ARCHEOLOGISCH PARCOURS** worden vermeld. Het ligt ondertussen al ongeveer een jaar bij de boekhandel in de rekken, maar voor een aantal lezers is het wellicht een nog onontdekte parel. Het met prachtige foto's geïllustreerde boek voert je langs tal van archeologische sites in Vlaanderen, elk met hun eigen verhaal: van de Neanderthalers in het Limburgse Veldwezelt tot de WOI-soldaten in de Westhoek. Het hoofdstuk **NAAR DE GEVANGENIS!** is geheel gewijd aan het Steen dat in 2001-2002 werd opgegraven op de Mechelse Grote Markt.

Losse vondsten

Soirée Lamot stelt voor: Lezingenreeks DOSSIN

In deze reeks draait alles rond de nieuwe museumsite Kazerne Dossin. Aan de bouw van het museum ging onder meer een archeologisch onderzoek vooraf, uitgevoerd in 2010 door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, nu het agentschap Onroerend Erfgoed. Archeologe Nele Vanholme komt op 8 november vertellen wat dat onderzoek aan nieuwe informatie heeft opgeleverd. Hieronder krijg je alvast een voorsmaakje.

Waar? Lamot, Van Beethovenstraat 8-10 (ingang Havenwerf), 2800 Mechelen

Voor tickets (€ 5 / € 2 met UiT-pas) kan je terecht bij UiT in Mechelen (Hallestraat 2-4-6, T 070 22 28 00, E uit@mechelen.be) of de avond zelf bij het onthaal.

Van akker tot arresthuis. De archeologische context van de site Dossin

donderdag 8 november om 20u in Lamot

Het arresthuis van Mechelen. Een gevangenis in bouwhistorisch perspectief

donderdag 22 november om 20u in Lamot

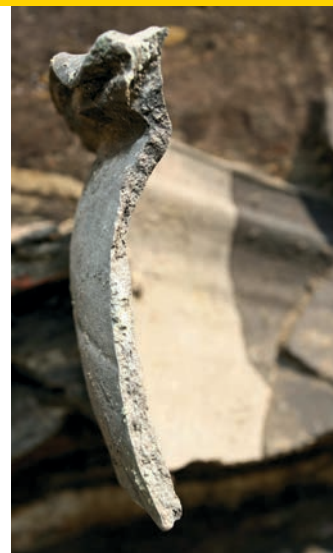
Kazerne Dossin. Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en mensenrechten

donderdag 13 december om 20u in Lamot

Archeologisch onderzoek Arresthuis/Kazerne Dossin

Uit het rapport dat eind 2011 verscheen, blijkt dat er meer dan 700 jaar geschiedenis werd opgegraven. De aangetroffen sporen en structuren blijken heel divers van aard en wijzen op een zeer gevarieerd gebruik van het terrein. Tijdens de opgraving viel naast de imposante funderingen van het 19de-eeuwse arresthuis meteen ook de grote hoeveelheid aardewerk op. Waar voorheen slechts een vermoeden bestond dat er in de buurt een laatmiddeleeuwse pottenbakker

aan de slag was geweest, konden nu de harde bewijzen op tafel worden gelegd. Een jaar lang werd er gepuzzeld, geplakt, geïnventariseerd en bestudeerd. Met als resultaat een blik op potten en pannen in de 14de-eeuwse Mechelse keuken.

Bezoek nude Vlietenkelder!

Sinds kort kan je in de Vlietenkelder terecht voor een reis doorheen de tijd. Je komt er meer te weten over de Mechelse vlietjes, de prehistorische boot van Nekkerspoel en de bombardementen tijdens WOII.

Tot eind dit jaar kan je in het weekend om 14u en om 15u voor slechts € 2 onder deskundige begeleiding van een stadsgids afdalen in de buik van Mechelen. Een bezoek duurt ongeveer 45 min.

Waar? UiT in Mechelen, Hallestraat 2-4-6, 2800 Mechelen, T 070 22 28 00, E uit@mechelen.be

COLOFON

Samenstelling en teksten: Bart Robberechts, Wim Tiri, Nele Vanholme. Met dank aan alle medewerkers | Illustraties: Jean-Luc Dengis, Herman De Winter, Onroerend Erfgoed, Regionale Beeldbank Mechelen, Stad Mechelen, Studiebureau Archeologie | Vormgeving en druk: Swinnen Printing nv | V.U.: Heidi De Nijn, Grote Markt 21, 2800 Mechelen | D/2012/0797/075.

